

junk tehát a segédhangzók egyedül helyes elméleténél, annyival inkább, mivel a szóban levő újítás nemcsak haladást nem jelez, sőt inkább sok esetben véghetetlen zavart és homályt fog okozni.

FÜHRER IGNÁ CZ.

BETHLEN GÁBOR MAGYARSÁGA.

III.

Bethlen Gábor nyelvében — hangtani tekintetből vizsgálva, ha valami feltűnő nem is, de mégis találunk egyetmást, a mi figyelemre méltó.

Az *a* hang gyakran felcseréltetik nála erdélyiesen *o*-val és viszont az *o* pedig *a*-val: *alkolmaztatván, jóvára, kamora, ujjabbat; mast, állapat, váras, ravás*. Az *e* hang *ö*-vel: szömönk: Az *é* *i*-vel: *nihul*. Az *i* *e*-vel: *esmé, csenál, hertelen* és *é*-vel: *héa*. Az *it* igeképző egyikét esetben *ejt*: *sزابadejt*, máskor pedig *ét*: *indétotta*. Az *ő* néha *ü*-vel: *jüttest jöjjön*. Az *u* pedig *o*-val: *bonomoknak, indulatonkból, elárolni*. Az *ü* pedig néha *i*-vel *igyő*, néha pedig *ö*-vel *szömönk, leszönk, töz* = tűz, *igyő*.

A mássalhangzók körében is találunk egy-két érdekes és talán a magánhangzókénál figyelemre méltóbb változást. Így áll a *b* hang *v* helyett: *balon* = vallon, *beszprimi*. A *cz* helyett *cs*: *csafróg* = czafráng. A *d* a *gy* helyett: *vadnak, hadnak* = hagy-nak (*hatta* = hagyta, *fotta* = fogyta). *Ny* helyett *j*: *jargalódtam*; de áll *ny* helyett akár hányszor egyszerű *n* is: *mennín* = mennyin, *tudomán, szegén*. *Ly* helyett *l*: *Erdél, mihelt*; sőt *t* helyett áll *d* is: *sžemedelnünk*; de ez csak ez egy esetben s azért tollhiba is.

Sokkal érdekesebb ennél az egyes mássalhangzók betoldása vagy kihagyása. Az *l* majd kihagyatik: *gyölőség*, majd betoldatik, de a betoldás esete számosabb: *holdolni, holdoltság, álgyú*. A *j* betoldva: *közjeljebb, azjért*. A *p* betoldva: *teremphetnének*; a *t* kihagyva és betoldva: *kíválképen, a holt* = a hol. A *v* a szó végén betoldva: *fűv*; a szó közepén kihagyva: *neü, felfualkodás*. Egy pár hiatus: *héa, héazat*. Az *r* *l* helyett: *Csarlóköz* = Csallóköz. *T*- *d*-vel felcserélve: *felejtékenység*. Érdekesekek hangtani szempontból még az ilyen összevonások is: *másvá, másuva* = máshova. Valamint a hangzók átváltoztatása összetett szókban a vocalharmonia következtében: *sohova, soholt, sohonnai*, vagy pedig a vocalharmonia ellenére ilyen alak *szerencsássá*. Tehát nemcsak Tinódi és Istváni használja a szláv *szerencsa* alakot, hanem Bethlen Gábor is. Használja a lágyított végű infinitívust is: *innya, irnya, vinya*.

Nagyon érdekes még Bethlennél az idegen eredetű szavak leírása és azok némelyikének magyarosított alakja is: *Olomucz*, melyet régente közönségesen *Alamóc*-nak neveztek. *Geréc* = Graz; *Podoliaság* = Podolia; *solner* a soldner-ből = zsoldos; *czeikház* = Zeughaus; *biberhór* = Biberhaar; *Dompér*, *Nekispurg*, *Niklispurg* = Nikolsburg; *grófon Turn* = Graf von Turn. Számos török eredetű szót használ, vagy legalább olyanokat, melyek valószínűen a korbeli érintkezések csatornáján jutottak nyelvünkbe: *mustuluk*, *oka*, *kíla*, e két utóbbi mértéket jelent és számtalan a ló nyeregszeréhez tartozó: *jakup*, *czafrág*; *kaftán*, *zkofium*. Vagy az ilyenek: *kapucsi*, *kihaja*, *athname*, *defter*, *nabal*.

A ragok használatában ő nála a mai nyelvtől némi eltérést találunk, ha a régibb nyelv olyan általános tulajdonságát, mint a *ban*, *ben* és *ba*, *be* ragok között való különbségnevetétel, nem is tekintjük. Különös a *hol*, *hova*, *honnan* kérdésre felelő ragok egymással való felcserélésére találunk igen számos példát: *Egré* épen úgy, mint a mai népies nyelvhasználatban: *Györre*, *Szegedé* menni; *abban elhinni* = abból elhinni; sőt névutóknál is: *alá* alatt helyett: „*Erdélyországa*, *ha az elébbi szokott adófizetés alá marad is*”; *felöle gondot viselni* = róla gondot viselni. De ezek inkább mondattani mintsem alaktani tűnemények; éppen úgy, mint a *meg* igekötőnek sajátos és a mai nyelvtől eltérő használata: „*az ország megeszmélvén magát*”; „*senkinek pedig adaját meg nem engedték*”.

Bethlennél azonban nem ritkán akadunk igen érdekes képzésű és alakú igékre: *megbizlalva*, *megsebesellett*, *megtartózik*, *kézet* = késztet; *kéresztett* „*mostan ki egy s ki két hétre kéresztett terhének lerakására*”; *késlődjék*, *konászkodni*, *jargalódni*, *pártolkodni*, *rezgelődni*, *számolódni* *szívesedni*. (Ez utóbbi különösebb jelentéséért érdemel figyelmet „*ha mikoron pedig titkon lófaron szegén népet sajdíthatják*”. Világos, hogy itt ennek a *sajdítnak* semmi köze, összefüggése az ismeretes *sejdit* igével. A *székely*, sőt a magyar közbeszédben ismeretes *sajdul*, mely Krza szerint annyit jelent, mint *sírül*, *lopózkodik alattomban*: *mellém sajdula*; de van egy más *sajditni*, *sajdulni* ige is, mely annyit tesz, mint valami kis fájdalmat érezni pl. „*Melyik lábát sajditja az ökör?* azaz melyik lába fáj? Azt hiszem, ezzel egy a Bethlen „*sajdit*“-ja, csakhogy jelentésére nézve némileg más.) *Tegelődni*, *veszteti*.

De Bethlennél egy és más érdekes dolgot a szóképzés más részeiben is találunk; igaz nem olyat, mely kora nyelvében meg ne volna, mint terjedt használatú dolog. Igen sajátos

képzésű és jelentésű szavak: *végezéseknek* ha ugyan nem tollhiba a *végezések* helyett, mert csak egyetlenegyszer találtam így írva, máskor mindig a rendes *végezések* alakban; *szőtetlen, rajtunk való szégezgetés, mulatoztatás* = mulasztás, *maga megbirhatlan, követ szabású* — *kihaja szabású ember, magyar forint, kegyedelmed, kalapos süveg* (így nevezték közönségesen a kalapot), *lövőszerszám, számszerij, indíttató háborúság, hírcsendltetés, hírviseltetés, észvesztő* és egyes elavult alakú határozók: *eszten, enyett*, melyek azonban a mai népnyelven is meglehetősen használatosak; továbbá *tanúlság* = tanulás, *tagadatlan dolog, talpalja föld, többítés, vesztegség, féleleget, erdőd, elcsavarító urat, áros ember, általut, általjáb, állásos fék*.

Igen érdekes nála a *némely* használata, mely egyszer *sok*, máskor *valami, bizonyos* helyett áll, úgy a mint egyik-másik mondat különösebb szerkezete követeli. Nem ritka a *lenni*-vel való latinos szó szerkezet „*semmi üdőben nem ítéltette elégségesnek magát ellene való állásra lenni*“. Példák az is használatára: „*Senkitől is, főképen a kiknek nevek specifice a transactioban meg vagyon írva jószágát el is nem foglaltuk*“. „*Kővárhoz egy ház jobbágy is nem marad*“.

De mind ennél fontosabb a tárgyias és tárgyatlan igeragozás különös használata: „*mi az ő felségével való transactiokat minden részében szentől igyekezzük megtartani*“; „*kegyelmedet azért intünk*“; „*rendelünk mustra mesterünket*“; „*parancsoltuk vala az város birájának, hogy mindjárdst két szekeret készítse által küldeni az rabokért*“.

Érdekes még a ragok néhányszor való elhagyása ott, hol ma kiteszük, de hol némi analogiák által e kihagyás igazoltnak látszik: „*hogy nem hadak fogadni, hanem devolionis causa ment volna*,“ vagy az ilyen szórend: „*Ebbeli kegyelmed jó akaratjának hozzánk megmutatásáról*“.

Bethlen nem fél a velősebb és igazi népies szólásmódok, közmondások alkalmazásától sem, pl. *farkas kaszára jutni; süttve rakni alánk a tikmonyat; valaminek nyakát szakasztani, esztét vesztetni* stb.; noha nem él velök oly bőségesen, mint a korabeli hitvitázók. Ennek oka levelezése természetében van, mert e levelezés tulajdonképen hivatalos levelezés s azért nyelvezete is a *stilus curialis* felé hajlik, a nélkül azonban, hogy a mai hivatalos stilus merev és hajthatatlan pedanságának vagy nyakatekert magyarságának csak nyomára is akadnánk bennök.

Bethlen leveleiben azt a hivatalos nyelvet találjuk, mely az erdélyi fejedelmek cancelláriaiban használtatott és a mely Erdély

törvényhozásának másfélszáz éven át volt nyelve. Bár a mai deáktalan fülnek nagyon rosszúl hangzik az ilyes macaronismus: „*Az második articulusban, az hol a confoederatusok felől emlékezet vagy, hogy ő felsége azoknak is egy holnapig való armorum suspensiot adjon post requisitionem illorum etc. én pedig modis quibus fieri poterit melioribus depositis armis, hogy promovealni igyekezzem az békesség tractatusanak végben menetelit: igen megcselekedték az mi confoederatusink, mert engemet kértenek mediatornak, nem találván más tisztességes utat benne, hogy császár ő felsége méltósága se laedaltassék, azonban ő királyoknak is reputatioját reserválhassák nem akarván titulusában czászárt cseh királynak hogy írják;*“ de mégis szívesebben hallgatom, mint a mai burokrácia magyar hangzású szavakkal irt magyartalan körmondatait, mint az ilyen stilus-mákvirágokat: „*A kérdelt rekesztmények a tökéösszeg biztosítására időközben lefogott és megkötött Dániel Terézia kötvényeiből oldalilag mellé zárva hajlittatnak,*“ vagy „*illetmeljesen megtaláltatik a társhatóság, miszerint a kezdetben hivatolt rendelet értelmében szükségesnek kínálkozó intézkedések megtételére ne terheltesse;*“ — kivált ha változik oly nemes emelkedettséggel és benső hévvel, mint nem egy része Bethlen leveleinek; különösen Thurzóhoz irt levelei egynémelyikében, s általában ott, hol a haza veszni indúlt ügyének védelmezésére akar valakit a habozó főbbek közül rábeszélni, hol azt az ügyet védi, mellyel egész élete szívének minden dobbanása össze volt forrva.

JANCSÓ BENEDEK.

IRODALOM.

Magyar nyelv- és irálytan. Helyesírási és irodalmi függelékkel. Elméleti és gyakorlati kézikönyv. Irta *Klinkenberg Jakab*. A népiskola V. és VI., valamint a polgári iskola I. és II. osztálya számára. Budapest. Franklin-társulat. 1880. Ára kötve 60 krajczár.

Van e 172 lapra terjedő könyvecskében nyelvtan, statisztika (ebben ismét az ügyiratok bőséges tárgyalása), helyesírási függelék, költészettan és irodalomtörténet. E sokféleség ellen éppen sok szavunk nem volna. Nem baj, ha több tantárgy vázlata van is egy könyvbe foglalva: szegényebb fiúk bajosan szerezhetnének meg annyiféle könyvet. Természetesen csak vázlatra, kivonatra kell szorítkozni. A szerző is arra szorítkozott; de hiba, hogy nem azt válogatta össze kivonatába, a mi a legveleje, a mi leg-